

Andrej Sušjan – Stanislav Južnič Theodor Kravina von Kronstein in njegov *Oris ekonomskih znanj*

SUŠJAN Andrej, dr., red. prof., Univerza v Ljubljani, Ekonomska fakulteta, SI-1000 Ljubljana, Kardeljeva pl. 17; andrej.susjan@ef.uni-lj.si

JUŽNIČ Stanislav, dr., SI-1000 Ljubljana, Dunajska c. 83; juznic@hotmail.com

Theodor Kravina von Kronstein in njegov *Oris ekonomskih znanj*

Zgodovinski časopis, Ljubljana 73/2019 (160), št. 3–4, str. 345–365, cit. 79

1.01 izvorni znanstveni članek: jezik Sn. (En., Sn., En.)

Theodor Kravina von Kronstein (1720–1789) se je rodil v Slovenski Bistrici. Kot jezuit je postal prefekt in kasneje rektor dunajske akademije Terezianum. Prispevek obravnava njegovo delo *Entwurf der oekonomischen Kenntnisse*, ki je izšlo leta 1773 in predstavlja sistematičen oris ekonomskih znanj, ki so se poučevala na Terezianumu. Šlo je predvsem za praktična znanja v smislu poznavanja zemlje, rastlin, mineralov in surovin ter tehnik njihove predelave v končne izdelke. V delu Kravina opisuje tudi 'ekonomski vrt' in mineraloške zbirke Terezianuma, s katerimi se je pod njegovim vodstvom pomembno izboljšala kakovost pouka.

Ključne besede: Theodor Kravina, Terezianum, ekonomija, razsvetljenje

SUŠJAN Andrej, PhD, Full Professor, University of Ljubljana, School of Economics and Business, SI-1000 Ljubljana, Kardeljeva pl. 17; andrej.susjan@ef.uni-lj.si

JUŽNIČ Stanislav, PhD, SI-1000 Ljubljana, Dunajska c. 83, juznic@hotmail.com

Theodor Kravina von Kronstein and His *Outline of Economic Knowledge*

Historical Review, Ljubljana 73/2019 (160), No. 3–4, pp. 345–365, 79 notes

Language: Sn. (En., Sn. En.)

Theodor Kravina von Kronstein (1720–1789) was born in Slovenska Bistrica. As a Jesuit he became a prefect and, subsequently, rector of the Theresian Academy (Theresianum) in Vienna. The article deals with his volume entitled *Entwurf der oekonomischen Kenntnisse*, which was published in 1773 and provides a systematic overview of economic knowledge taught at Theresianum, including practical knowledge of soil, plants, minerals and raw materials, as well as knowledge of techniques used to process them and make finished products. Kravina provides a description of Theresianum's 'economic garden' and collection of minerals, by means of which the quality of education offered there under his leadership improved significantly.

Key words: Theodor Kravina, Theresianum, economy, the Age of Enlightenment

Uvod

Namen članka je predstaviti in ovrednotiti delo Theodorja Kravine von Kronsteina *Entwurf der oekonomischen Kenntnisse*, ki je izšlo leta 1773 na Dunaju. V okviru zgodovine ekonomske misli pri Slovencih je na to Kravinovo delo že leta 1981 opozoril prof. Vladimir Murko, ki pa mu kljub intenzivnemu iskanju in poizvedovanju ni uspelo najti nobenega ohranjenega izvoda, tako da je natančnejša vsebina dela ostala nepoznana.¹ Knjigo je šele pred nekaj leti odkril dr. Dragan Božič in tako se je končno ponudila možnost, da se podrobneje seznanimo z njeno vsebino.

V uvodnem delu članka kratko orišemo Kravinovo življenjsko pot, kot izhaja iz razmeroma skopih ohranjenih podatkov. Osrednji del članka je namenjen predstavitvi posameznih poglavij omenjenega ekonomskega dela, ki je nastalo v obdobju razsvetljenstva, ko so na področju ekonomske misli merkantilistično ekonomsko doktrino postopno nadomestile liberalne ideje in se je oblikovala klasična ekonomska teorija. V sklepnem delu nas bo zato zanimalo, ali Kravinov *Oris ekonomskih znanj* odraža tedanje trende na področju razvoja ekonomske misli, ali pa gre za specifično delo, ki z liberalno klasično politično ekonomijo ni povezano.

Theodor Kravina von Kronstein

Theodor Kravina (Cravina, Gravina) se je rodil leta 1720 v Slovenski Bistrici (Windisch-Feistritz). Njegov oče Johann Georg Cravina je bil srebrar (Salzversilberer)² in je delal predvsem za tamkajšnje grofe Wildenstein in Attems. Kot proizvajalec

---

¹ Murko, Razvoj ekonomske misli, str. 14–15. Murko sicer v svojem članku navaja latinsko ime Kravinovega dela *Adumbratio notionum oeconomicarum*. Delo je bilo objavljeno anonimno, vendar je Kravinovo avtorstvo nesporno, kar potrjuje njegova katalogizacija v dunajski knjižnici Wienbibliothek im Rathaus (gl. <https://www.digital.wienbibliothek.at/wbrobv/content/titleinfo/1453214> – delo je na tem naslovu tudi javno dostopno v pdf-obliki). Poleg tega je Kravina, kot pravi Murko (ibid., str. 14), plemstvo dobil tudi zaradi tega dela. Ponekod se sicer kot soavtor omenja še Kravinov sodelavec Ludwig Mitterpacher von Mitterburg, ki je na Terezianumu predaval agronomijo (gl. npr. online katalog Deželne knjižnice v Stuttgartu – Württembergische Landesbibliothek Stuttgart – <https://wlb.boss.bsz-bw.de>). Prim. tudi Stöger, *Scriptores Provinciae Austriae*, str. 48.

² V 18. stoletju se je postopek srebrenja, to je nanašanja tankega sloja srebra na posodo ali okrasje iz manj plemenitih kovin, izvajal s pomočjo soli oz. srebrnega premaza v solni raztopini. Podrobneje o tem gl. v Južnič, Theodor Kravina Cronstain, str. 355.

posrebnega okrasja je dobro zaslužil in si kupil posest v Slivnici pri Mariboru (Schlemizensis). Leta 1714 je dobil tudi plemiški naziv von Cronstein (Cronstain, Kronstein). Theodor se je leta 1730 v Gradcu vpisal na nižje študije, ki pa jih je nato končal v Varaždinu. Preselitev v Varaždin je bila verjetno povezana z njegovo odločitvijo za vstop v tamkajšnji jezuitski red, v katerega je bil sprejet leta 1736 takoj po zaključku študija retorike. S tem je očitno tudi dokončno pokopal upe svojih domačih, da bo nadaljeval družinsko srebrarsko obrt. Vstopil je v noviciat v zavodu sv. Ane na Dunaju in hkrati nadaljeval študij filozofije. V letih 1741/42 ga že najdemo kot predavatelja gramatike v Varaždinu. Od leta 1749 do leta 1773 je bila njegova življenjska pot tesno povezana z ugledno šolo Terezianum (Terezijanišče) na Dunaju, na kateri je predaval matematiko in fiziko ter mehaniko, opravljal visoke vodstvene funkcije ter skrbel za urejanje in vzdrževanje cesarskih muzejskih zbirk in posesti, ki so bile v sklopu šole. Po razpustitvi jezuitskega reda je leta 1773 dobil proštijo v Zwettlu v spodnji Avstriji, kjer je leta 1789 tudi umrl.

Kravinovo delo *Entwurf der oekonomischen Kenntnisse*

Okoliščine v času nastanka dela in avtorjeve uvodne opredelitve

Kravinov *Oris ekonomskih znanj* je nastal v neposredni povezavi z njegovim delovanjem na dunajskem Terezianumu, ugledni izobraževalni instituciji, ki so jo leta 1746 ustanovili jezuiti s podporo in pod pokroviteljstvom Marije Terezije. Kravina je leta 1749 na Terezianumu postal prefekt višjih študijev, pozneje je bil vicerektor, leta 1770 pa je prevzel funkcijo rektorja,³ ki jo je opravljal vse do razpustitve jezuitskega reda leta 1773, ko je ta izobraževalna ustanova za nekaj časa tudi prenehala delovati. Terezianum je bil zamišljen kot 'Ritterakademie', torej šola, namenjena predvsem sinovom iz starih plemiških družin, ki bi tu od uglednih profesorjev pridobivali vrhunska znanja, potrebna za delo v državni upravi in diplomaciji pa tudi v gospodarstvu.⁴ S tega vidika je razumljiv (relativno dolg) naslov Kravinovega dela, ki pravi, da gre za oris oz. načrt ekonomskih znanj, ki jih na cesarsko-kraljevem Terezianumu posredujejo plemiški mladini.⁵ Knjiga oz.

³ Gl. *Catalogus Personarum* (1772), str. 37.

⁴ Na Terezianumu so v različnih obdobjih med drugim predavali ekonomista Joseph von Sonnenfels (1732–1817) in Johann H. von Justi (1717–1771), zgodovinar Georg Pray (1723–1801), pesnik Ferenc Faludi (1704–1779) ter naravoslovca Mathias Piller (1733–1788) in Ludwig Mitterpacher von Mitterburg (1734–1814). Omenimo še, da je bil med najboljšimi študenti na Terezianumu Mihael Amadej Janez Nepomuk baron Raigersfeld (1744–1783) in da se je tu šolal tudi Janez Siegfried Heribert Taufferer von Weichelbach (1750–1796), ki se je pozneje navzel revolucionarnih idej ter bil obsojen in usmrčen kot jakobinec.

⁵ Celoten naslov dela je bil namreč *Entwurf der oekonomischen Kenntnisse, welche in dem kaiserlichen königlichen Theresianum der adelichen Jugend beygebracht werden*. Leta 1775 je izšla še krajša francoska verzija z naslovom *Précis Des Études Économiques De L'Académie Impériale Et Royale Thérésienne*, ki je vsebovala tudi seznam profesorjev na Terezianumu. Tako nemško kot francosko verzijo je natisnil dunajski tiskar Joseph Kurzböck.

bolje rečeno knjižica⁶ ni ekonomski učbenik, kot bi morda kdo pričakoval, temveč načrt⁷ oz. sistematičen pregled ekonomskih znanj oz. področij, s katerimi je po mnenju Kravine treba seznaniti mlade plemiče. Hkrati je bil namen dela očitno tudi predstaviti in promovirati naravoslovni muzej in ekonomsko-botanični vrt, ki sta delovala v okviru Terezianuma. Kravina je namreč, kot pravi Murko, v sklopu šole ustanovil mineraloške in zoološke muzejske zbirke, kemijski laboratorij in kmetijsko posestvo,⁸ vse s ciljem čim bolj nazornega in učinkovitega poučevanja oz. prenašanja ekonomskih znanj na mlade generacije plemstva. Kot bomo videli v nadaljevanju, je Kravina ekonomska znanja razumel zelo pragmatično, in sicer predvsem kot dobro poznavanje naravnih virov, zemlje, rastlin, mineralov, surovin ter tehnik njihove obdelave in predelave v končne izdelke. Že na uvodnih straneh knjige postavi trditev, da je bistvo ekonomije v znanju, kako iz določene količine zemlje pridobiti čim več.⁹ To znanje pa so po njegovem potrebovali ravno pripadniki plemiškega stanu, saj so bili praviloma zemljiški lastniki in je bilo od njihovega umnega gospodarjenja z zemljo in s proizvodi zemlje odvisno tudi izobilje oz. blagostanje države kot celote.¹⁰

S tega vidika lahko rečemo, da je bilo Kravinovo razumevanje ekonomije do neke mere blizu stališčem francoskih fiziokratov. Fiziokratska šola ekonomske misli, ki je izvor bogastva videla izključno v zemlji (kmetijstvo se je štelo za edino gospodarsko dejavnost, ki ustvarja presežek), je bila namreč v drugi polovici 18. stoletja zelo priljubljena zlasti v Franciji, kjer je tudi nastala.¹¹ Njene ideje o potrebi po modernizaciji kmetijskih posestev z vpeljavo sodobnih tehnik obdelave in kmetijskih strojev so se širile tudi v druge evropske države, kjer so našle prostor predvsem v okviru t. i. agrarnih oz. kmetijskih družb, ki pa se niso ukvarjale le z izboljšavami poljedelstva in živinoreje, ampak so promovirale tudi merkantilistične politike, vezane na povečanje nacionalnih konkurenčnosti skozi napredek manufakturne proizvodnje, vpeljevanje novih tehnoloških postopkov, širjenje znanj o inovacijah

⁶ Vsebuje 54 strani v razmeroma velikem tisku.

⁷ Kravina v tekstu svoje delo (razen z izrazom 'Entwurf') pogosto označuje tudi z izrazom 'Vorhaben' (gl. *Entwurf*, npr. str. 6, 8, 27).

⁸ Murko, *Razvoj ekonomske misli*, str. 15.

⁹ Die Wissenschaft der Oekonomie ist die Kenntnis, aus einem bestimmten Striche Landes alle möglichen Vorteile zu ziehen (*Entwurf*, str. 4).

¹⁰ Takole se Kravina uvodoma retorično sprašuje: Die Herbeischaffung (...) des Ueberflusses, dieses beträchtlichsten Theils der Glückseligkeit eines Staates, ist sie nicht in den Händen des Adels? Ist der Adel nicht fast ganz allein der Besitzer so vieler und großer Striche Landes? (*Entwurf*, str. 3). Kravina je tukaj plemstvu pravzaprav nekoliko polaskal, saj se je zavedal, da bo s takim odnosom za svojo šolo pridobil več kandidatov in s tem posledično tudi več sredstev. Po drugi strani pa je plemstvo tudi opozoril, da škoda, ki nastane z neveščim upravljanjem zemlje, ni le na lastniku, ampak posledice posredno občutijo vsi državljani, ki so zato upravičeno lahko nejevoljni in se pritožujejo. Njegovo opozorilo je retorično zopet zelo spretno: Werden aber die Erträgnisse des Erdbodens verabsäumt, wird der Schaden allein des Eigentümers sein? Ist es möglich, daß er sich nicht auf die übrigen Bürger in seinen Folgen erstrecke? Und haben sie dann diese nicht mit Rechte darüber zu beklagen? (*Entwurf*, str. 3–4). In tudi to je bil seveda razlog, ki naj bi plemstvo spodbujal k razmisleku o potrebi po izobraževanju na Terezianumu.

¹¹ Gl. npr. Oser in Brue, *The Evolution of Economic Thought*, str. 32–43, ali Bell, *A History of Economic Thought*, str. 102–126.

v kmetijski in industrijski proizvodnji, izboljšanje kvalitete proizvodov in večanje produktivnosti v vseh segmentih gospodarstva.¹² V Avstriji je bilo delovanje kmetijskih družb, ki so delovale po posameznih pokrajinah (med drugim tudi na Kranjskem) vpeto v širši okvir širokopoteznega procesa terezijanskih reform, katerih končni cilj je bilo doseganje maksimalnega izkoristka domačih resursov in splošno povečanje družbene učinkovitosti, tako v gospodarstvu kot tudi v državni upravi.¹³ Tudi sama ustanovitev akademije Terezianum je bila posledica tega obsežnega reformnega procesa, in sicer v tistem njegovem delu, ki se je nanašal na modernizacijo izobraževalnega sistema v monarhiji. G. van Swieten, osebni zdravnik in svetovalec Marije Terezije, je bil zadolžen za reformo univerzitetnega študija. On je bil tisti, ki je po zgledu rodnega Leidna predlagal, da se v avstrijski visokošolski sistem vpelje nizozemski model 'vrta' kot učinkovitega izobraževalnega sredstva. Na podlagi tega predloga je posledično nastal tudi t. i. ekonomski vrt Terezianuma, ki ga je ustanovil prav Kravina. Izmed vseh treh 'učnih vrtov', ki so sredi 18. stoletja nastali na Dunaju, je bil, kot ugotavlja M. Klemun, ravno ekonomski vrt Terezianuma (der 'Ökonomische Garten' an der Theresianischen Ritterakademie) najbolj praktično orientiran, usmerjen v sistematičen prikaz uspešne vzgoje rastlin in njihove uporabe ter njihovega družbenega pomena.¹⁴

Prevladujoča družbenopolitična klima v habsburški monarhiji je bila torej v času, ko je Kravina zasnoval in napisal svoje ekonomsko delo, pod vplivom terezijanskih reform, usmerjenih v splošni družbeni napredek na osnovi povečevanja znanja, uvajanja tehničnih novosti in posledičnega večanja gospodarske učinkovitosti. Zato ne preseneča, da je v knjigi ves čas prisotna ideja o največjem možnem izkoristku domače zemlje (in domačih virov nasploh) ter o vzdrževanju in krepitvi gospodarske moči kot prioriteta ekonomskega izobraževanja. Kravina sprva razdeli ekonomijo na dve področji. Prvo področje se ukvarja s proučevanjem obdelovanja zemeljskih površin (die Bearbeitung der Oberfläche der Erde), drugo pa z izkoriščanjem zemeljske notranjosti oz. s tako imenovanimi podzemnimi proizvodi (die unterirdischen Erzeugnisse). Nato pa opredeli še tretje področje ekonomije, ki ga imenuje javna splošna oz. skupna ekonomija (die öffentliche und (all)gemeine Oekonomie) in se nanaša na menjavo proizvodov zemlje (pridobljenih tako iz površja kot tudi iz notranjosti zemlje) z drugimi ljudstvi in deželami. Kravina pravi, da se tretje področje ekonomije pri tistih, ki nanj gledajo bolj s političnega vidika, imenuje tudi komercij oz. trgovina (das Commerz oder die Handlung).¹⁵ Pri tem je zanimivo, da se od tovrstnega 'političnega' razumevanja ekonomije takoj distancira in poudari, da se njegov načrt poučevanja ekonomije ne nanaša na napotke za menjavo proizvodov, temveč predvsem na njihove značilnosti, fizikalne sestavine, načine njihove uporabe,

¹² Prim. Marjanen, *Economic Societies in the Eighteenth Century*.

¹³ Prim. Sušjan in Južnič, *The Carniolan Society*, str. 108.

¹⁴ Preostala dva dunajska učna vrta sta bila še Holandski vrt (der 'Holländische Garten') v Schönbrunnu in Univerzitetni vrt (der 'Universitätsgarten') na Rennwegu, prvi z univerzalnim pristopom do narave, drugi pa s poudarkom na znanstveni sistematizaciji rastlinskega sveta. Gl. Klemun, *Der Botanische Garten des Theresianums*.

¹⁵ *Entwurf*, str. 6.

predelave itd.¹⁶ Tej trojni klasifikaciji sledi tudi struktura Kravinove knjige, ki ima štiri poglavja. Prvo poglavje obravnava ekonomijo zemeljskega površja, drugo poglavje ekonomijo, vezano na notranjost zemlje, in zadnje poglavje splošno ekonomijo, pod katero Kravina razume predvsem seznanjanje s fizikalnimi lastnostmi različnih proizvodov, pridobljenih bodisi na površju bodisi iz notranjosti zemlje in namenjenih menjavi. Vmes je vključeno še obsežno tretje poglavje, ki govori o ekonomskih sredstvih (die oekonomischen Hilfsmittel), kamor Kravina uvršča vse tisto, čemur bi danes rekli človeški in materialni viri ekonomije (delovna sila, delovna živina, zemlja, orodja in stroji itd.). Ravno v tem poglavju Kravina razvije še nekatere druge implikacije vzdrževanja in povečevanja tako imenovanih moči (Kräfte) v ožjem in širšem pomenu besede ter opozori na pomen povezanosti med posameznimi panogami gospodarstva. Poglejmo si v nadaljevanju nekoliko поблиže Kravinove poglede po posameznih poglavjih dela.

Ekonomija proizvodov zemeljskega površja

V prvem poglavju, ki nosi naslov 'Von der Oekonomie der Oberfläche der Erde', Kravina uvodoma pravi, da mora pouk na tem področju mladega plemiča naučiti, da bo v osnovi razumel gospodarstvo svojega posestva oz. da bo sposoben posestvo voditi in izboljševati, nadzorovati svoje uradnike in vse druge podrejene, pa tudi pravilno presojeti vsebino ekonomskih knjig.¹⁷ V nadaljevanju se izkaže, da Kravina v okviru tega dela ekonomije predvsem poudarja pomen dobrega poznavanja proizvodov, ki jih dajejo različni deli posestev (njive, vrtovi, pašniki, gozdovi, hribi, vode), in tudi uporabe ter predelave teh proizvodov. Mlademu človeku je po Kravinovem mnenju treba posredovati obstoječe znanje o teh proizvodih, ki ga bo s svojim razmišljanjem lahko razvijal dalje. Ob tem Kravina nakaže tudi pedagoški pomen oblikovanja razstavnih oz. muzejskih zbirk (s katerimi se je, kot že omenjeno, v Terezianumu tudi sam veliko ukvarjal), saj pravi, da je zelo pomembno, da se mlademu človeku predmeti poučevanja predstavijo v njihovi naravni obliki.¹⁸

Temu je namenjen tudi t. i. 'ekonomski vrt',¹⁹ ki je sistematično razdeljen na več prostorov (Plätze), ki jih Kravina v nadaljevanju poglavja sistematično predstavi. Imenuje jih tudi 'oddelki predmetov ekonomije' (die Abteilungen der

¹⁶ Allein das gegenwärtige Vorhaben ist weit von diesen Begriffen entfernt; indem hier nicht von der Art und Anordnung, die Landserzeugnisse verschiedener Völker nützlich auszutauschen, sondern von ihrer natürlichen und wesentlichen Beschaffenheit, von ihren physikalischen Bestandteilen, von ihrem Nutzen, von der Art ihres Gebrauches, von ihrer Verarbeitung, und künstlichen Zubereitung (...) gehandelt werden soll (*Entwurf*, str. 6).

¹⁷ *Entwurf*, str. 7.

¹⁸ *Entwurf*, str. 8-9.

¹⁹ *Entwurf*, str. 9. Kravina tukaj prvič eksplicitno omeni t. i. ekonomski vrt (der sogenannte oekonomische Garten), torej učni ekonomsko-botanični vrt, ki je bil v izobraževalne namene ustanovljen v okviru Terezianuma. Že omenjena francoska verzija *Orisa (Précis)* za razliko od nemške ob koncu prinaša tudi sistematičen seznam oddelkov ekonomskega vrta (Jardin Economique), na zadnji strani pa je še slika (bakrotisk) Terezianuma s poudarkom na obsežnem vrtu.

Gegenstände dieser Oekonomie) in jih učitelj med svojim predavanjem razkaže plemiškim učencem.²⁰ Na prvem prostoru se učenci seznanijo z različnimi vrstami rodovitnih in nerodovitnih tal. Za nerodovitne vrste tal, kamor se uvrščajo pesek, mivka, lapor, kreda, grušč in skala, Kravina pravi, da z vidika človeške prehrane sicer ne dajejo sadov, so pa pomembne za prehrano določenih rastlin, ki v takem okolju dobro uspevajo. Na drugem prostoru so na eni strani plodovi (Ackerfrüchte), ki jih dajejo s plugom obdelane njive, kot npr. različne vrste pšenice, koruze, ovsia itd. (alles, was einen mit dem Pfluge bearbeiteten Boden fodert), in na drugi strani vrtno rastline, ki jih ljudje bodisi delno (samo njihove liste in/ali korenine) bodisi v celoti uporabljajo za prehrano. Tretji prostor je predviden za pašnike in travnike kot tudi za tiste rastline, ki sicer uspevajo le v vlažnih in močvirnih krajih ali celo povsem pod vodo.²¹ Četrty prostor je namenjen za vse rastline, ki se uporabljajo za barvanje.²² Na petem prostoru rastejo raznovrstna sadna drevesa in na šestem mestu divja in domača drevesa, katerih les je namenjen kurjavi ali pa ga uporabljajo različni obrtniki, kot npr. mizarji, kolarji, tesarji itd. Kot pravi Kravina, pouk poteka tako, da učitelj pojasni tako splošne značilnosti rastlin kot tudi posebnosti posameznih vrst rastlin. Razloži, kako posamezni deli rastlin (korenine, lubje, listi) prispevajo k rasti in dajanju plodov, kako tečejo hranilni sokovi po rastlinah, kako rastline dihalo, počivajo, rastejo, kakšne so bolezni rastlin in tudi kako rastline odmirajo. Predstavi optimalne pogoje v smislu temperature in vlage, pri katerih določene rastline uspevajo, ter tudi načine njihovega presajanja.²³

V nadaljevanju poglavja se Kravina še enkrat vrne k opisanim prostorom in kratko oriše, o čem poteka pouk na vsakem posameznem prostoru. V okviru prvega prostora se mladina seznanja s povečevanjem rodovitnosti tal z mešanjem različnih vrst zemlje, uporabo gnoja in pluga, pa tudi z izkoriščanjem nerodovitnih tal, kjer uspevajo nekatere rastline, ki jih je možno uporabiti v živinoreji ali barvarstvu.²⁴ Drugi prostor obsega rastline, ki človeka 'hranijo in oblačijo', zato mora pouk tukaj pojasniti izbiro pravilnega položaja njiv in polj, obdelavo zemlje s pomočjo pluga, brane in drugih orodij, zasnovu kuhinjskega in okrasnega vrta s pravilno izbiro rastlin glede na značilnosti zemlje, pridobivanje in pravilno shranjevanje semen, glavne značilnosti posameznih rastlin ter kateri njihovi deli so za človeka lahko koristni ali škodljivi.²⁵ Na tretjem prostoru učitelj obravnava glavne značilnosti polj, pašnikov in voda, različne vrste zelišč, trav in detelje, ki se uporabljajo pri reji živine in perutnine (pri čemer so nekatere trave za živali zdravilne, druge pa lahko strupene), razlike med prehrano konj, rogate živine, ovac in perutnine, lego in možne izboljšave pašnikov ter tudi čebelarstvo. V okviru tega prostora lahko učitelj po Kravinovem mnenju obravnava razširi še na t. i. gospodarsko živino

²⁰ *Entwurf*, str. 11.

²¹ *Entwurf*, str. 10.

²² Kravina tu sicer ne pove, katere rastline označuje s 'Färberpflanzen' (*Entwurf*, str. 10–11).

²³ *Entwurf*, str. 11–12. Kravina tudi pravi, da učitelj v pouk vedno vključuje opazanja, usmerjena v ekonomijo: Die Unterweisung selbst, welche der Lehrer mit dem auf die Oekonomie immer gerichteten Augenmerke fortführt, (...) (*Entwurf*, str. 11).

²⁴ *Entwurf*, str. 13–14.

²⁵ *Entwurf*, str. 14–16.

Slika 1: Naslovna stran Kravinovega Orisa ekonomskih znanj (Vir: <https://www.digital.wienbibliothek.at/wbrobv/content/titleinfo/1453214>).

Fig. 1: The cover of Kravina's Outline of Economic Knowledge (Source: <https://www.digital.wienbibliothek.at/wbrobv/content/titleinfo/1453214>).

(das sogenannte Wirtschaftsvieh), njene značilnosti, uporabo in predelavo njenih izločkov, volne, rogov, kopit, kože, pa tudi na samo vzrejo te živine, njeno vrednost in ceno. Kravina pravi, da je predstavljanje značilnosti gospodarske živine mladini možno, tudi če živina ni prisotna, medtem ko so večje težave v tem pogledu v zvezi s perutnino. Na koncu se učenci seznanijo še z obsežno zbirko različnih rastlinskih sovražnikov, kot so hrošči, gosence, kobilice in mravlje, ter z doslej znanimi sredstvi za njihovo uničevanje.²⁶ Na četrtem prostoru je pouk omejen na barvne rastline, ki uspevajo v naših krajih, vendar je teh malo oz. so, kot pravi Kravina, še nepoznane in morda čakajo, da jih bodo odkrili ravno sedanji plemiški učenci. Gre za poznavanje priprave in uporabe teh rastlin, pa tudi za primerjavo koristi in škod, ki jih prinašajo drugi tovrstni proizvodi, tudi tisti iz tujine.²⁷ Na petem prostoru, ki obsega divja in domača drevesa, se obravnava vrste in značilnosti različnih dreves, čas njihove rasti, najboljšo lego in najprimernejšo zemljo za posamezna drevesa ter primeren čas za sečnjo. Govora pa je tudi o uporabi lesa za zgradbe in orodja ter o lesni trgovini in cenah lesa. Na šestem prostoru se plemiški učenci seznanijo z značilnostmi sadnega drevja, z različnimi vrstami jabolk, hrušk, koščičastega sadja, s sredstvi zoper številne bolezni sadnega drevja, pa tudi z izdelavo sadnih sokov.²⁸

Ekonomija mineralov, kamnin in drugih podzemnih proizvodov

Drugo poglavje z naslovom 'Die Oekonomie der Erzeugnisse in den unterirdischen Lagen der Erde'²⁹ kratko oriše vse, kar spada v ekonomijo podzemnih proizvodov, pri čemer Kravina uvodoma poudari, da uporaba tega znanja omogoča sprejemanje sklepov, ki niso relevantni le za plemiškega posestnika, ampak še bolj za celotno državo.³⁰ Za ta namen vzpostavljena zbirka zato vsebuje različne vrste zemlje, peska in kamnin, ki jih Kravina v nadaljevanju poglavja sistematično našteva. Glede zemlje mora biti zbirka sestavljena iz vzorcev črne in rdeče zemlje kot tudi močvirne zemlje in šote. Poleg tega mora vsebovati tudi primere različnih mešanic zemlje ter vzorce krede in laporja. Pri vsakem predmetu zbirke je, kot pravi Kravina, treba pokazati njegove prednosti oz. možne načine uporabe, kot npr. v proizvodnji posodja in porcelana, v barvarstvu in pleskarstvu, gospodinjstvu, kmetijstvu, zgradbah.³¹ Enako velja za različne vrste peska (zrnati pesek, mivka itd.), kjer so ravno tako možne različne uporabe v gospodinjstvu in kmetijstvu, tovarnah, za glajenje itd. Veliko prostora Kravina nameni različnim vrstam kamnin (apnenec, marmor itd.) in z njimi povezanih kristalov. Pravi, da je treba predstaviti

²⁶ *Entwurf*, str. 16–19.

²⁷ *Entwurf*, str. 20.

²⁸ *Entwurf*, str. 20–21. Očitno je Kravina pomešal vsebino petega in šestega prostora, saj ju tukaj predstavlja ravno obratno kot v prejšnjem odstavku. Von K., avtor prvega dela predstavitve Kravinovega *Orisa v Allergnädigst-privilegirte Anzeigen* (1773, št. 31), je napako opazil in vsebino petega in šestega prostora pravilno uskladil (gl. *ibid.*, str. 247).

²⁹ Ta del ekonomije sicer Kravina imenuje tudi ekonomija 'drobovja' zemlje oz. die Oekonomie des Eingeweides der Erde (*Entwurf*, str. 4).

³⁰ *Entwurf*, str. 22.

³¹ *Entwurf*, str. 23.

lastnosti kamnin, načine njihove obdelave oz. pridobivanja leska, seznaniti pa se je treba tudi z delom v kamnolomih.³² Prav tako je treba učiti o načinih uporabe kamnin v zgradbah, tovarnah in topilnicah, kako se kamnine žgejo oz. nasploh naredijo primerne za uporabo. Pokazati je treba zlasti koristnost marmorja in alabastra z vidika njune uporabe pri krašenju cerkva, mestnih trgov, palač, v kiparstvu itd.³³ Kravina poudari, da je v zbirki že zelo veliko tujih in še več domačih vrst marmornih kamnin z obrazložitvami, ki se nanašajo tako na njihovo vrednost kot tudi na načine njihove obdelave. Sem sodijo različne vrste skrilavcev, peščenjakov, brusnih kamnov, prodnikov, opalov, oniksov itd. Kravina pravi, da je uporaba vseh teh kamnin pomembna za gospodarstvo, mnoge od njih so v različnih ozirih za človeka nepogrešljive tudi v vsakodnevni uporabi. Nekatere pa služijo človeku samo za okras in ga, kot je kritičen Kravina, s svojo bolj namišljeno kot dejansko vrednostjo vse prepegosto zavedejo v nezmerno trošenje.³⁴

Ob koncu poglavja Kravina opozori, da bi podrobnejši opis vseh zvrsti tega dela narave presegel omejitve kratkega orisa. Zato zaključí le z navedbo še preostalih glavnih področij te, v veliki meri že ustvarjene zbirke, pri čemer spomni, da pri obravnavi posameznih področij za popoln pouk mladine ne zadošča le predstavitev njihovih značilnosti, ampak je treba omeniti tudi okoliščine njihovega nastanka, uporabe, obdelave, cene ter vse z njimi povezane prednosti. Področja, ki jih tu navaja, se nanašajo na različne vrste soli, žvepla, polkovin (Halbmetalle), kovin, okamnin, odtisov, koral, školjčnih usedlin, kovinskih zmesi ter pripravkov iz zemlje, kamnin, soli itd.³⁵

Materialna in nematerialna sredstva ekonomije

Najobsežnejše, najbolj raznovrstno in z vidika ekonomije tudi najbolj zanimivo je tretje poglavje z naslovom 'Die oekonomischen Hilfsmittel', ki pravzaprav obravnava materialna in nematerialna sredstva oz. fizične in človeške resurse ekonomije. V njem Kravina vpelje koncept (ekonomskih) moči (die Kräfte), opredeljenih v ožjem in širšem smislu, nato pa razpravlja o načinih vzdrževanja in povečevanja teh moči pa tudi o 'moralí', ki je potrebna za učinkovito delo oz. upravljanje posestva.³⁶

Kravina najprej poudari pomen človeškega truda (die Bemühungen des Menschen), s katerim se proizvodi zemlje (lahko bi rekli ponudba) uskladijo z željami ljudi (torej s povpraševanjem). Za večjo učinkovitost tega truda pa so

³² *Entwurf*, str. 24.

³³ *Entwurf*, str. 24-25.

³⁴ Andere dienen zur Zierde des Menschen, und verleiten ihn nur gar zu oft aus ihrem mehr eingebildeten, als innerlichen, und wirklichen Wert zu ausschweifenden Verschwendungen (*Entwurf*, str. 26).

³⁵ *Entwurf*, str. 27-28.

³⁶ Podoben koncept produkcijske moči (Produktionskraft) neke družbe (v smislu tehnoloških znanj in sposobnosti njenih članov) je v 1. pol. 19. stoletja razvijal nemški ekonomist Friedrich List (1789-1846). Prim. Ekelund in Hebert, *A History of Economic Theory and Method*, str. 154-156.

pomembni tudi ekonomski 'pripomočki', ki na podlagi (načel) fizike in mehanike povečujejo tako vložene moči (die Kräfte selbst) kot tudi učinkovitost njihove uporabe (die Anwendung der Kräfte), pri čemer je za slednje potrebna tudi zdrava 'moral' (gesunde Moral) oz. zavedanje, da se za koristno uporabo moči zahteva njihovo poznavanje, znanje o možnostih uporabe in seveda tudi pripravljenost za uporabo.³⁷ Kravina pravi, da je pomoč pri obdelavi zemlje človek vedno našel v vlečni in tovorni živini. Vendar pa sama moč živine pogosto ne zadošča, zato človek uporablja tudi orodja in stroje, s katerimi poveča tako svojo moč kot tudi moč živine. Iz tega Kravina izpelje sklep, da so poleg znanja o lastni moči, o moči živine in njeni vzdržljivosti še kako pomembna tudi znanja o mehaniki (die mechanischen Kenntnisse).³⁸ Kljub vzdržljivosti živine namreč uporaba njene moči v vseh primerih ni možna; zlasti ko gre za potrebo po nepretrganem delovanju nekega stroja, po veliki začetni sili ali za nemožnost živino ali človeka pripeljati na določeno lokacijo. V takih okoliščinah je človek, na podlagi izkušenj in razmisleka, začel uporabljati sredstva, kot so zračni pritisk ter gibanje in moč vode, ki so, kot pravi Kravina, povečala ali pa v celoti nadomestila živo silo. Iz tega razloga so postala zelo pomembna področja aerometrija (Aerometrie), hidravlika (Hydraulik) in hidrostatika (Hydrostatik).³⁹

Po kratki digresiji, v kateri opozori na potencialne nevarnosti, ki jih prinaša voda,⁴⁰ Kravina v nadaljevanju izpostavi različne postopke, kot sta npr. metodi izparevanja (Ausdünstung) in taljenja (Schmelzkunst), ki so pomembni tako za predelavo proizvodov zemeljskega površja kot podzemnih proizvodov in ki lastnikom omogočajo realizirati vse prednosti njihovih posestev. Sem se uvrščajo tudi umetnost varjenja piva (Bräukunst), pridobivanje sokov iz rastlin in vinarstvo, pa tudi predelava žita, hmelja in drevesnega lubja, pri čemer je po mnenju Kravine potrebno tudi določeno znanje kemije in mineralogije.⁴¹ Ti postopki koristijo celotnemu kmetijstvu, njihova uporaba pa, kot se slikovito izrazi Kravina, ne le povečuje človeške moči, ampak v določenih primerih lahko tudi povsem nadomesti človeško nemoč.⁴²

³⁷ Takole pravi Kravina: Wer begreift es nicht, daß zur nützlichen Anwendung der Kräfte erfo(r)dert werde: (1) Daß man die Kräfte erkenne. (2) Daß man sie anzuwenden wisse. (3) Daß man sie anwenden wolle (*Entwurf*, str. 29).

³⁸ *Entwurf*, str. 30. Znanja o mehaniki so bila tudi poglobljena tematika Kravinove predavateljske dejavnosti na Terezianumu pred prevzemom rektorata.

³⁹ *Entwurf*, str. 30–31.

⁴⁰ Meni namreč, da reke sicer človeku prinašajo številne prednosti, hkrati pa lahko s poplavami povzročijo tudi veliko škode. Zato je treba po njegovem mnenju v učni proces vključiti tudi pouk o obrambi pred poplavami. Mladim plemičem se mora posredovati vse doslej zbrano znanje o obnašanju rek in tokov, ki služi kot osnova za urejanje vodnih kanalov, usmerjanje poplavnih voda, postavljanje vodnih zapornic in jezov, čiščenje strug itd. *Entwurf*, str. 31–32. Na tem mestu dodajmo, da je bila tovrstna regulacija rek v Notranji Avstriji in na Hrvaškem glavna dejavnost Kravinovega jezuitskega sobrata Gabriela Gruberja (1740–1805).

⁴¹ *Entwurf*, str. 33.

⁴² Diese sind die Mittel, durch derer Gebrauch den menschlichen Kräften grosse Hilfe geleistet, oder gar ihr Unmögen in dem bestimmten Vorhaben ersetzt werden kann (*Entwurf*, str. 33).

Kot smo že poudarili, Kravina v svojem delu v ospredje postavlja plemiškega zemljiškega lastnika, ki mu gre večina donosov zemlje, hkrati pa njegova uspešnost povečuje blagostanje celotne države. Toda istočasno opozarja, da je moč plemiškega lastnika predvsem v moči njegovih podložnikov, ki jo je lastnik dolžan povečevati. K temu ga zavezuje trojna obveznost, in sicer največja možna skrb za podrejene, skrb za lastno korist oz. ohranjanje svojega položaja in skrb za povečevanje blagostanja države.⁴³ To trojno obveznost lastnika mora učitelj ekonomije po Kravinovem mnenju svojim učencem ob vseh priložnostih vcepljati v glavo (einprägen), če želi, da bo njegovo poučevanje res uspešno.⁴⁴ Ko bo mladenič prepoznal resničnost teh obveznosti, ga bo vna po učinkovitem delu spodbudila, da bo našel načine za njihovo izpolnitev.⁴⁵

Kravina učinkovito ekonomsko delovanje, kot smo že omenili, pogojuje tudi z ustrežno moralo (zur Oekonomie erfo(r)derliche Moral), kar po njegovem mnenju zajema tri stvari, in sicer, (1) da mora lastnik poznati vse dele ekonomije in njim pripadajoče pripomočke ter imeti resnično željo, da jih dejavno uporabi, (2) zavedanje, da lastnikova znanja lahko dokončno realizirajo le njegovi podrejeni in (3) da mu pri izpeljavi načrtov pomagata dve skupini ljudi, to so gospodarski uradniki (die Wirtschaftsbeamten) in duhovniki (die Seelsorger).⁴⁶ Vlogo slednjih Kravina vidi predvsem v motivaciji podložnikov. Pravi namreč, da ni dovolj, da podložnik samo zna uporabljati svoje moči, ampak mora biti tudi njegova volja usmerjena k temu, da svoje moči uporablja z vnemo in veseljem. Za tovrstno usmerjanje volje pa je po njegovem mnenju najpomembnejše ravno prizadevno delo duhovnika.⁴⁷ Glede uradnikov Kravina priporoča, da naj imajo poleg drugih talentov tudi nekaj naravoslovnega znanja, ki ga lahko nato z branjem knjig s tega področja še povečujejo in so tako bolj kos svojemu delu.⁴⁸

Iz tako definiranih moralnih obveznosti Kravina izpelje tezo, da mora biti glavna skrb lastnika namenjena ohranjanju moči, in sicer tako v dobesednem pomenu telesne moči njega in njegovih podložnikov kot tudi v posrednem smislu moči njegovega premoženja oz. posesti.⁴⁹ Za telesne moči meni, da se vzdržujejo z zdravo prehrano, telesno higieno in urejenim bivanjskim okoljem oz. nasploh

⁴³ Takole pravi Kravina: Der Eigentümer is dann verpflichtet, seine Kräfte, und jene der Untertanen zu vermehren, und zwar (1) als Vater zum Besten seiner Untergebenen, (2) wegen seines eigenen Nutzens, aus Schuldigkeit, sich seinen Stande gemäß zu erhalten, und (3) aus Liebe gegen den Staat, und aus Pflicht, die Glückseligkeit des Staates immer zu vermehren (*Entwurf*, str. 34). Prim. tudi *Allergnädigst-privilegirte Anzeigen* (1773, št. 32, str. 252), kjer je besedilo teh treh obveznosti nekoliko spremenjeno, pod točko (2) tudi vsebinsko, saj poudari lastnikovo obveznost oz. odgovornost do njegove družine.

⁴⁴ *Entwurf*, str. 34.

⁴⁵ *Entwurf*, str. 35.

⁴⁶ *Entwurf*, str. 35.

⁴⁷ Oziroma kot zapiše Kravina: Den Willen aber dahin (torej v smeri prizadevnega dela) zu neigen, bieten sich sehr eindringende Beweggründe dar, welche doch nur erst durch den Vortrag, und die Anzeige eines eifrigen Seelsorgers mit allem Nachdruck wirken werden (*Entwurf*, str. 36).

⁴⁸ *Entwurf*, str. 36.

⁴⁹ *Entwurf*, str. 36–37.

z urejenim (čeprav delovnim) življenjem.⁵⁰ Lastnik mora biti pozoren tudi na morebitne bolezni podložnikov in jim priskrbeti potrebna zdravila, kar bo v končni fazi koristno tudi zanj.⁵¹ Glede vzdrževanja moči in izboljševanja posestva pa Kravina ponovno izpostavi vlogo široko zastavljenega sistema poučevanja, ki mora pokrivati vse – od uporabe proizvodov zemlje in vzrokov neuspevanja rastlin do uporabe živine, izkoriščanja naravnih prednosti vode in zraka, skrbi za zdravje in celo primerne vzgoje otrok.⁵²

Sledi zadnja tretjina tretjega poglavja, ki je vsebinsko in tudi stilsko nekoliko specifična. Prinaša namreč strnjeno in mestoma tudi nekoliko nejasno razpravo, ki bi jo na kratko lahko označili kot avtorjevo zahtevo po strukturni usklajenosti in uravnoveženosti najprej posameznega posestva in nato gospodarstva kot celote. Za razliko od preostalih delov knjige, ki večinoma samo sistematično naštevajo glavna področja znanj, ki jih je treba posredovati plemiškim mladeničem kot bodočim gospodarjem posestev, se tukaj pojavi tudi razmislek o določenih makroekonomskih implikacijah, povezanih z gospodarskim napredkom. Kravina pravi, da se uspešen lastnik posestva lahko loti tudi manufakturne oz. tovarniške dejavnosti (kar se je marsikje po Evropi in tudi v Avstriji tedaj dejansko že dogajalo), vendar je pomembno, da takšen razvoj ne vpliva negativno na poljedelstvo. Poudarja namreč, da je gospodarstvo treba gledati celovito in vselej tehtati koristi in škode, tako poljedelstva na eni strani kot tovarn in manufaktur na drugi. Vsi deli ekonomije zahtevajo enako pazljivost (*eine gleiche Vorsicht*) in posamezne veje gospodarstva morajo druga drugo podpirati. V nasprotnem primeru se skupna prednost (to lahko razlagamo kot konkurenčno prednost oz. moč strukturno usklajenega gospodarstva) vse prelahko izgubi.⁵³ Kadar lastnik pretirano težo daje eni dejavnosti, lahko to povzroči, kot pravi Kravina, da bosta trud in delo v drugih dejavnostih izgubljena.⁵⁴ Na agregatni ravni takšen razvoj lahko pripelje do pomanjkanja živil in delovne sile, kar bi povratno negativno vplivalo na kmetijstvo in živinorejo. Kravina zato poudarja potrebo po ravnotežju (*Gleichgewicht*) vseh delov ekonomije skupaj z njihovimi resursi, ki pa se lahko doseže in vzdržuje le tako, da se vsakemu delu gospodarstva posveti primerna skrb.⁵⁵ Ob tem je treba izpostaviti, da Kravina tukaj zelo smiselno uporabi koncept ravnotežja, in sicer v smislu strukturne uravnoveženosti ekonomije. Ta koncept je seveda dobro poznal iz svojih predavanj o statiki. V ekonomski misli 18. stoletja pojem ravnotežja še ni bil prevladujoč teoretični koncept, so ga pa že uporabljali Italijan Ferdinando Galiani (1728–1787) in pa zlasti francoski fiziokrati, na primer Francois Quesnay (1694–1774) in Anne-Robert-Jaques Turgot (1727–1781).⁵⁶

⁵⁰ V zvezi z zdravo prehrano Kravina opozori na pomen nadzora nad tržnicami, gostilnami, delilnicami hrane in odprtimi vodnjaki (*Entwurf*, str. 37).

⁵¹ *Entwurf*, str. 37.

⁵² *Entwurf*, str. 37–38.

⁵³ Denn sonst verliert der allgemeine Vorteil nur gar zu leicht (*Entwurf*, str. 39).

⁵⁴ *Entwurf*, str. 39–40.

⁵⁵ Aber nicht die gleich ausgeteilten, sondern nur die jedem Teile (der Oekonomie) angemessenen Bemühungen werden dieses Gleichgewicht erhalten (*Entwurf*, str. 40).

⁵⁶ Gl. Hutchison, *Before Adam Smith*, str. 259–260, 317. Znamenita Quesnayeva Ekonomska tabela (*Tableau Économique*) je bila eden prvih prikazov makroekonomskega ravnotežja in

Kravina po drugi strani tudi opozarja, da ni dobro, če se ekonomski resursi (nekega posestva) preveč razpršijo v različne uporabe, saj se s tem izgubi iz vida prvotno jasen cilj koristnosti. V nasprotju s prejšnjimi trditvami Kravina tu očitno nakazuje pomen specializacije in hkrati pravi, da se vrednost pod rokami delavcev povečuje in da končna vrednost proizvodov posledično presega vrednost surovin (npr. lan, ki ga pridelamo na polju, ali kovine, pridobljene iz rud, izkopanih iz zemlje).⁵⁷ Vendar pa po Kravinovem mnenju le redki, tako med lastniki kot na ravni države, dejansko dobro poznajo te postopke in procese plemenitenja oz. povečevanja vrednosti (diesen immer fruchtenden Abwechselungen und Verwandlungen), zaradi česar so lastniki pogosto prehitro zadovoljni s svojimi ekonomskimi dosežki.⁵⁸

V nadaljevanju v tem kontekstu zasledimo tudi določeno kritiko fiziokratizma, ko Kravina oceni, da pretirano povečevanje poljedelstva kot najpomembnejše panoge pravzaprav pomeni apriorno zanemarjanje drugih delov ekonomije.⁵⁹ Hkrati pa bo poljedelstvo po njegovem mnenju ob takem razmišljanju postalo nerodovitno. Kravina tu očitno že opozarja na problem padajočih donosov v kmetijstvu, saj v nadaljevanju eksplicitno zapiše, da moči zemlje kljub vsem pripomočkom ostajajo omejene in jih ni mogoče v nedogled povečevati. Vedno več dela se kaže v vse manjšem presežku proizvodov.⁶⁰ Glede pustih in strmih krajev, kjer si s poljedelško proizvodnjo 'ni mogoče povrniti niti vrednosti pluga',⁶¹ Kravina predlaga, da jih poskusijo izkoristiti za rudarstvo (ki ga je po njegovem tudi možno imeti za neko vrsto poljedelstva) in morda bodo bogato poplačali vloženi trud.⁶² Poleg tega bi se država tako otresla odvisnosti od uvoza nujno potrebnih rudarskih proizvodov, za katere tuji praviloma zahtevajo zelo visoko ceno.⁶³ Prebivalstvo po mnenju Kravine narašča glede na to, koliko ima na voljo dobrin tam, kjer prebiva. Presežek (kmetijstva) naj bi se razdelil sam po sebi do stanja blaginje (bis zu dem ansehnlichen Stand), ki državi omogoča mir in varnost.⁶⁴

Proti koncu poglavja Kravina še enkrat opozori na vlogo duhovnika, ki vpliva na voljo ljudi in poskrbi, da se znanje udejanja (macht die ausgebreiteten Kenntnisse endlich tätig). Poleg pouka o veri naj v pridigah, pa tudi v prijateljskih pogovorih in zaupnih srečanjih z ljudmi, govori o vzrokih, zaradi katerih so ljudje organizirani v družbe, kako potrebne so države in kako potrebna je raznolikost stanov in njihova hierarhija. Od tega, kako je organizirana država, je odvisna varnost

---

vzajemne prepletenosti ekonomskih sektorjev. Prim. Norčič, *Razvoj in temelji sodobne ekonomske misli*, str. 42–46. Podrobno razčlenitev in analizo tabele najdemo v Pressman, *Quesnay's Tableau Économique*.

⁵⁷ *Entwurf*, str. 41–42.

⁵⁸ *Entwurf*, str. 42. Kravina s tem očitno namiguje na potrebo po ekonomskem izobraževanju, ki bo lastnike opremilo z znanji, potrebnimi za doseganje večje produktivnosti.

⁵⁹ *Entwurf*, str. 42–43.

⁶⁰ *Entwurf*, str. 44. Tu gre zanesljivo za eno prvih posrednih formulacij zakona padajočega donosa. V zgodovini ekonomske misli za utemeljitelja tega zakona sicer velja francoski ekonomist A. Turgot, katerega knjiga je izšla leta 1774, torej eno leto po izidu *Orisa*.

⁶¹ ... welche nicht einmal den Pflug bezahlen würden (*Entwurf*, str. 43).

⁶² *Entwurf*, str. 43.

⁶³ *Entwurf*, str. 44.

⁶⁴ *Entwurf*, str. 45.

ljudi, pa tudi njihovo zdravje in celotna sreča.⁶⁵ Kravina pravi, da so božja navodila (göttliche Anordnungen), da naj se človek podredi svojemu predpostavljenu (torej gospodarju) ter živi v skladu s svojim poklicem in ne varčuje svojih moči. Stanovi se morajo med sabo podpirati. Poljedelec oz. kmet hrani sebe, meščane in vojake, vojak pa brani meščane in kmete. Duhovnik mora torej farane vedno opominjati na to, da kar posameznik daje državi, pravzaprav porabi sam.⁶⁶

To pa je tudi moralni nauk, ki naj ga po mnenju Kravine učitelj ekonomije posreduje svojim plemiškim učencem – bodočim lastnikom posetev. Kajti največ je odvisno od lastnikov. Ti morajo spodbujati vnemo svojih podložnikov in svoje znanje uporabljati v prid domovine. Ekonomski pogledi lastnika, ki zna motivirati svoje podrejene, bodo delovali tudi v njegovi odsotnosti. Posestvo pa bo prispevalo k delovanju vseh drugih delov ekonomije, ki so medsebojno odvisni.⁶⁷

Splošna ekonomija menjave

Zadnje poglavje⁶⁸ je razmeroma kratko, v njem Kravina samo na hitro oriše zbirko, ki naj bi poučno prikazovala različne vrste trgovskega blaga. Poglavje ima naslov 'Von der gemeinen öffentlichen Oekonomie', pod čemer Kravina pravzaprav razume menjavo dobrin. Predmet tega dela ekonomije so, kot pravi, vse snovi, surove ali predelane, proizvodi in umetnine, ki izhajajo bodisi z zemeljskega površja bodisi iz podzemnih leg in se kupujejo ali menjujejo med pokrajinami in različnimi narodi ter se nato v skladiščih in na stojnicah ponudijo v nakup.⁶⁹ Toda kot je nakazal že v uvodu, Kravine ne zanimajo načela delovanja same trgovine, mehanizem trga, logika ponudbe in povpraševanja, gibanje cen ipd., ampak se osredotoča na pomen dobrega poznavanja blaga, ki je predmet menjave. Sprašuje se, kako naj bo plemiški mladenič sposoben pravilno ocenjevati različne vrste trgovskega blaga, njegove materiale, poreklo, načine njegove predelave, če jih ni nikoli opazoval ali sploh videl; kako naj ima o njih jasno predstavo; kako naj pozna njihove različne uporabe, kraje njihovega izvora, najboljše načine predelave, njihovo pomembnost v tujih deželah, možnost njihovega nadomeščanja z domačimi proizvodi. Zato mora tovrstna znanja pridobiti, in sicer ne le znanja o značilnostih materialov in proizvodov, ampak tudi o samih tovarnah in manufakturah, zgodovini narave in

⁶⁵ *Entwurf*, str. 46.

⁶⁶ *Entwurf*, str. 46–47.

⁶⁷ *Entwurf*, str. 47–48.

⁶⁸ V delu je zadnje poglavje označeno kot peto poglavje (Fünfter Absatz), čeprav je dejansko četrto. Verjetno je k tej napaki pripomoglo tudi zelo obsežno tretje poglavje; možno je namreč, da se je razmišljalo o razdelitvi tretjega poglavja na dve poglavji. Vsekakor gre pri napačni oznaki poglavja za površnost, ki pa ji je morda botrovalo tudi hitenje jezuitov z izdajo dela, saj je bila pred vrati prepoved njihovega delovanja. Možna, a manj verjetna razlaga je tudi, da je bilo četrto poglavje tik pred izidom iz neznanega razloga cenzurirano. Kakorkoli, von M., avtor drugega dela predstavitve *Orisa v Allergnädigst-privilegirte Anzeigen* (1773, št. 32), je to opazil in zapisal, da bo četrto poglavje 'potihoma izpustil': Vierter Absatz. Diesen wollen wir mit Stillschweigen übergehen (ibid., str. 252).

⁶⁹ *Entwurf*, str. 48–49.

različnih mehaničnih uporabah, da bo tako ne le znal koristno izbirati med dobrimi in slabimi materiali in med različnimi neenakimi predelavami, ampak bo lahko neki material in njegovo predelavo lahko tudi izboljšal.⁷⁰ Tu se po Kravinovem mnenju kaže potreba po novi zbirki, ki je popolnoma drugačna od prejšnjih zbirk. V njej morajo biti vzorci različnih materialov (Stoffe) in umetnin (Kunstwerke) pa tudi primeri najbolj pomembnih strojev in orodij (Maschinen und Werkzeuge). Zaradi velike raznovrstnosti trgovskega blaga je to zelo obsežna zbirka, saj se npr. samo iz kože, volne ali dlake živali izdelujejo številne vrste usnja in sukna, ki se razlikujejo po načinu obdelave, trpežnosti in barvi, kar so vse pomembne okoliščine za trgovino in menjavo. Podobno velja za svilo in les ter za tako rekoč neomejene možnosti predelave stekla in kovin.⁷¹ Kravina predlaga razdelitev materialov in proizvodov v zbirki na tri področja, in sicer (1) za prebivanje, oblačila in okras, (2) za prehrano in razvedrilo, (3) za namene zdravljenja.⁷² To so, kot pravi Kravina, trije koristni deli ekonomije, za katere je zelo pomembno, da jih plemiški mladenič pozna.⁷³

V zaključku poglavja Kravina še enkrat poudari pomen posredovanja ekonomskih znanj mladim. Pravi, da so vsi, ki se sprašujejo o pomenu zbirk ter o tem, kaj lahko lastniki in država pričakujejo od ekonomske znanosti, mirni, saj se s tovrstnim izobraževanjem mlademu plemiču daje priložnost, da se nauči, kako iz svojega posestva lahko potegne vse možne prednosti in tako v največji meri prispeva k izobilju v državi, pa tudi kako s svojim trgovskim znanjem in delovanjem lahko podpira trgovino celotne države.^{74,75}

Zaključek

Kravinov *Oris ekonomskih znanj* je specifično delo, ki je nastalo v kontekstu njegovega angažiranega delovanja na dunajskem Terezianumu. Ne gre za ekonomsko teoretično delo, kakršna so v tedanjem času publicirali Kravinovi sodobniki, angleški in francoski politični ekonomisti, kot npr. Adam Smith (1723–1790), Étienne de Condillac (1714–1780) ali že omenjeni Anne-Robert-Jaques Turgot, ter nemški oz. avstrijski merkantilisti, kot npr. že omenjena Joseph von Sonnenfels in Johann H. von Justi (oba sta bila nekaj časa Kravinova sodelavca na Terezianumu). Zlasti angleška klasična politična ekonomija, ki je nastala v tem obdobju, se je namreč

⁷⁰ *Entwurf*, str. 50.

⁷¹ *Entwurf*, str. 50–51.

⁷² Kravina poudari, da proizvodi iz zadnje skupine niso predstavljeni z vidika zdravilstva, temveč kot blago oz. z vidika stroškov (*Entwurf*, str. 52).

⁷³ *Entwurf*, str. 52.

⁷⁴ *Entwurf*, str. 53–54.

⁷⁵ V dveh zaporednih številkah tednika *Allergnädigst-privilegirte Anzeigen* je že v prvi polovici avgusta 1773 izšla predstavitev *Orisa*. Kravinov tekst je dobesedno povzet skoraj v celoti; izpuščeni so samo nekateri odstavki, nekateri odstavki so smiselno skrajšani in poenostavljena je zadnja tretjina tretjega poglavja, kar vse pomembno prispeva k večji preglednosti teksta. Iz redkih vmesnih komentarjev je možno razbrati naklonjenost do Kravinovega dela. Gl. *Allergnädigst-privilegirte Anzeigen*, 1773, št. 31, str. 244–247, in št. 32, str. 250–253.

že zelo poglobljeno ukvarjala s teoretičnimi vprašanji, zlasti z vprašanjem večanja bogastva narodov oz. z gospodarsko rastjo, s preučevanjem problematike vrednosti in razdelitve ter z analizo mehanizma trga in cen, hkrati pa je tudi promovirala idejo liberalizma in svobodne konkurence.⁷⁶ Francoski ekonomisti tega obdobja so sicer večinoma prisegali na fiziokratizem, ki je favoriziral izključno kmetijsko proizvodnjo, toda bili so tudi zagovorniki svobodnega trga ('laissez faire') ter začetniki ekonomskega modeliranja (*Tableau Économique*).⁷⁷ Nemški in avstrijski merkantilizem pa se je po drugi strani veliko ukvarjal z ekonomsko politiko države in učinkovitostjo državne administracije.⁷⁸ V Kravinovem delu najdemo bolj malo od naštetega. Izmed teoretičnih ekonomskih konceptov se v delu, kot smo pokazali, pojavita le koncept ravnotežja oz. strukturne usklajenosti ekonomije in zakon padajočega donosa, razen tega pa Kravina uporablja še koncept blagostanja oz. izobilja v državi, kar je primerljivo s Smithovim konceptom bogastva naroda, razmišlja pa tudi o procesih povečevanja vrednosti, kar je pravzaprav skladno s kasnejšim konceptom dodane vrednosti. Tudi skrb za vzdrževanje in povečevanje moči lastnikov, podložnikov in naslednjih generacij (v smislu ohranjanja zdravja ter povečevanja znanj in spretnosti), o čemer Kravina na široko piše v tretjem poglavju, je blizu modernim razmišljanjem o pomenu človeškega kapitala. Drugače pa Kravina ne načenna nobenih ekonomsko teoretičnih vprašanj (vezanih na delovanje trga, definicijo vrednosti, oblikovanje cene, gibanje razdelitvenih deležev ipd.), ne promovira neke širše ekonomske filozofije (liberalizma ali intervencionizma) niti se ne dotika vprašanj ekonomske politike. Res pa je, da je glede angažiranja države očitno velik pomen pripisoval izobraževalni politiki, torej povečevanju obstoječega znanja, kreiranju novih znanj in prenašanju znanj (vključno z ekonomskimi) na mlade generacije.

Oris ekonomskih znanj je pravzaprav nekakšen učni načrt, ki sistematično predstavlja ekonomska področja oz. ekonomska znanja, ki jih je Kravina videl kot pomembna za učinkovito vodenje zemljiških posestev in ki jih je šola Terezianum zato posredovala mladim plemičem kot bodočim zemljiškim lastnikom. Skozi opis posameznih poglavij knjige smo videli, da pod 'ekonomskimi znanji' Kravina ni razumel ekonomske teorije ali politike, temveč predvsem dobro poznavanje raznovrstnosti sveta narave, zemlje in njenih plodov, surovin, načinov in možnosti njihove uporabe, pa tudi praktično seznanjenost s tehnološkimi postopki in orodji za obdelavo proizvodov in surovin, pridobljenih iz zemlje, in njihovo predelavo v končne izdelke. V tem smislu je, kot smo že omenili, v delu čutiti duh fiziokratizma, torej gre za poudarjanje pomena narave in zemlje ter proizvodov, ki jih pridelamo na zemlji ali pridobimo iz zemlje, in predvsem za zahtevo po optimalnem izkoristku naravnih virov, s katerimi država razpolaga. Toda medtem ko so francoski fiziokrati v okviru t. i. produktivnega razreda v ospredje pogosto že postavljali velike kmetijske zakupnike oz. podjetnike (to je kapitaliste, ki so od plemiških zemljiških lastnikov najemali velike površine zemlje in jih obdelovali z najeto delovno silo

⁷⁶ Smith, *An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations*.

⁷⁷ Prim. Screpanti in Zamagni, *An Outline of the History of Economic Thought*, str. 55–58.

⁷⁸ Prim. Bell, *A History of Economic Thought*, str. 87–100.

in modernimi stroji),⁷⁹ Kravina izhaja iz obstoječega podložniškega sistema in odgovornost za gospodarsko blagostanje države vidi predvsem v plemstvu oz. v njegovi sposobnosti učinkovito voditi posestva, spremljati tehnološki razvoj, uvajati novosti itd. ter seveda v ustrezni motiviranosti podložnikov, za kar naj bi poskrbela tudi duhovščina. Relevantna 'ekonomska znanja' za to pa so plemiški sinovi imeli možnost pridobiti na Terezianumu, kjer so se ob bogatih naravoslovnih muzejskih zbirkah in v ekonomsko-botaničnem vrtu – oboje je ustanovil Kravina s ciljem izboljšanja kakovosti pouka – lahko dodobra seznanili z zvrstmi zemlje oz. tal, rastlinami in živalmi, kmetijskimi in industrijskimi proizvodi ter obdelovalnimi in proizvodnimi tehnikami.

Theodor Kravina je kot rektor Terezianuma nedvomno dosegel visok, ugleden in tudi odgovoren položaj v izobraževalnem sistemu avstrijske monarhije. S tega vidika je treba presojati tudi njegovo knjigo. Z njo je želel promovirati učni program te elitne izobraževalne institucije, pri oblikovanju katerega je tudi sam sodeloval, ter hkrati poudariti pomen ekonomskih znanj v smislu praktičnih naravoslovnih in tehnično-proizvodnih znanj za učinkovito vodenje kmetijskih posestev in industrijskih manufaktur, kar je videl kot enega glavnih dejavnikov gospodarskega in splošnega družbenega napredka. Kravinova knjiga sicer ni primerljiva s klasičnimi političnoekonomskimi deli, ki so v drugi polovici 18. stoletja nastajala po Evropi. Lahko pa rečemo, da je bila s poudarjanjem pomena izobraževanja skladna z jezuitsko tradicijo vsestranskega izobraževalnega dela, hkrati pa je odražala tudi napredni duh terezijanskih reform in razsvetljenstva nasploh.

Viri in literatura

- Allernädigst-privilegirte Anzeigen aus sämmtlich-kaiserlich-königlichen Erbländern*, hrsg. von einer Gesellschaft, redig. von Dániel Terstyánszky (Wien: Ghelen), letnik 3 (1773), št. 31 (4. avgust), str. 241–248, in št. 32 (11. avgust), str. 249–256.
- Backhouse, Roger, *The Penguin History of Economics*. London: Penguin Books 2002.
- Bell, John Fred, *A History of Economic Thought* (Second Edition). New York: The Ronald Press Company 1967.
- Catalogus Personarum & Officiorum Provinciae Austriae Societatis Jesu pro anno M.DCC. LXXII.*, Wien 1772.
- Ekelund, Robert B. Jr, Hebert, Robert F., *A History of Economic Theory and Method*. New York: McGraw-Hill Book Company 1975.
- Hutchison, Terence, *Before Adam Smith: The Emergence of Political Economy, 1662–1776*. Oxford: Basil Blackwell 1988.
- Južnič, Stanislav, Theodor Kravina Cronstain i njegove veze s isusovačkim kolegijem u Varaždinu (Obljetnica četvrtine tisućljeća imenovanja varaždinskog profesora Cronstaina rektorom Theresianuma u Beču), *Radovi Zavoda za znanstveni rad HAZU Varaždin*, Varaždin 2017, str. 353–366.

⁷⁹ Gl. npr. Backhouse, *The Penguin History of Economics*, str. 101. Prim. tudi Ekelund in Hebert, *A History of Economic Theory and Method*, str. 51.

- Klemun, Marianne, Der Botanische Garten des Theresianums in Wien – ein alternatives wissenschaftliches Konzept des 18. Jahrhunderts. Izvleček iz konferenčnega prispevka avtorice (2000). URL: http://www.zobodat.at/pdf/LBB_0032_2_0742-0742.pdf (25. 11. 2018)
- Kravina, Theodor, *Entwurf der oekonomischen Kenntnisse, welche in dem kaiserlichen königlichen Theresianum der adelichen Jugend beygebracht werden*. Wien: gedruckt bey Joseph Kurzböck, kk illirisch. und orient. Hofbuchdruckern, und Buchhändlern 1773.
- Murko, Vladimir, Razvoj ekonomske misli pri Slovencih od 17. do 20. stoletja, *Ekonomska revija*, 32 (1981), str. 14–15.
- Norčič, Oto, *Razvoj in temelji sodobne ekonomske misli*. Ljubljana: Uradni list Republike Slovenije 1991
- Oser, Jacob, Brue, Stanley L., *The Evolution of Economic Thought* (Fourth Edition). New York: Harcourt Brace Jovanovich, Publishers 1988.
- Pressman, Steven, *Quesnay's Tableau Économique: A Critique and Reassessment*. Fairfield, NJ: Augustus M. Kelley Publishers 1994.
- Screpanti, Ernesto, Zamagni, Stefano, *An Outline of the History of Economic Thought* (Second Edition). Oxford: Oxford University Press 2005.
- Smith, Adam, *An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations* (In Two Volumes). London: W. Strahan and T. Cadell 1776.
- Stöger, Johann Nepomuk, *Scriptores Provinciae Austriacae Societatis Jesu*. Viennae: Typis Congregationis Mechitharisticae 1855.
- Sušjan, Andrej, Južnič, Stanislav, The Carniolan Society for Agriculture and Useful Arts 1767-87: Promoting Practical and Theoretical Knowledge Based on Cameralist and Physiocratic Ideas, *Austrian History Yearbook* 49 (2018), str. 105–127.

SUMMARY

Theodor Kravina von Kronstein and His *Outline of Economic Knowledge*

Andrej Sušjan – Stanislav Južnič

The article presents the volume *Entwurf der oekonomischen Kenntnisse* by Theodor Kravina von Kronstein, which was published in Vienna in 1773. Theodor Kravina (1720-1789) was son of a silversmith from Slovenska Bistrica. Having finished his basic studies in Graz and Varaždin, he entered the Jesuit order in 1736 and went on to study philosophy in Vienna. Between 1749 and 1773 his life path was closely tied to the renowned Viennese school Theresianum, where he taught mathematics, physics, and mechanics, held leading positions and organized and maintained its museum collections and estates. Following the dissolution of the Jesuit order in 1773, he received a provostry in Zwettl, Lower Austria, where he worked and stayed until his death.

Kravina's *Outline of Economic Knowledge* stems directly from his work at Theresianum, where he was a prefect and, later on, a rector. Theresianum was an elite school, intended first and foremost for sons from old noble families. Here they obtained knowledge required for working in civil service and diplomacy, as well as economy. His volume is a systematic overview of economic knowledge skills that young noblemen were taught at Theresianum. Concurrently, the volume aimed to promote the natural science museum along with the economic and botanical garden operating at Theresianum in order to allow for demonstrative teaching and, consequently,

imparting knowledge to nobility's young generations. In the period when Kravina wrote his book, the prevailing social and political climate in the Habsburg Monarchy was impacted by Theresian reforms, which were directed at a general social advance resting on improved knowledge, the introduction of new techniques, and, consequently, enhanced economic efficiency. The idea about the best possible use of one's land (and sources in general) is present throughout the book, as is that of maintenance and growth of economic power as priorities of economic education. Kravina understood economic knowledge in a very pragmatic manner, namely mostly as knowledge of natural resources, soil, plants, minerals, raw materials and techniques used to process them and produce finished goods. It was his belief that members of the nobility required these skills because they were, as a rule, landowners and the state's welfare depended on their ingenious management of land and produce.

Kravina divided economy into two categories, which he described in the first and the second chapter respectively. The first category includes the examination of cultivating the earth's surface (*Die Oekonomie der Oberfläche der Erde*), while the second one addresses the exploitation of the interior of the earth (*Die Oekonomie der Erzeugnisse in den unterirdischen Lagen der Erde*). As to the first category, Kravina stressed the importance of knowledge of produce provided by various parts of estates (fields, gardens, pastures, forests, waters), its use and processing. He maintained that young people should be taught about produce and processing techniques, which will enable him to expand and develop their knowledge of the subject matter. Theresianum's "economic garden" was particularly suitable for teaching economy; its sections (grain crops, garden plants, fruit trees, etc.) are presented systematically in the first chapter. The second category is intended for teaching about types of soil, minerals, rocks, and their use in different economic activities. Theresianum's mineralogical collections, which are described in detail in the second chapter, were used to this end. The book's third chapter is the longest; it discusses economic means (*Die oekonomischen Hilfsmittel*) or what we nowadays refer to as human and material resources (workforce, working cattle, soil, tools, machinery, etc.). In this chapter Kravina developed also a somewhat broader view of economy and drew attention to maintenance and enhancement of production power (including human capital), as well as connectedness or structural harmony among specific economic activities (the concept of equilibrium). The last chapter contains the definition of the third sphere of economics, which Kravina referred to as public common economy (*Von der gemeinen öffentlichen Oekonomie*) and is associated with the exchange of produce with other peoples and lands. However, Kravina was not interested in the principles of trade, market mechanism, movement of prices and suchlike; he argued that teaching economics ought to be directed first and foremost at knowledge of produce that is subject to exchange, its characteristics, ingredients, usage, processing, etc.

As Theresianum's rector, Theodor Kravina obtained a high, esteemed but also responsible position in the Austrian monarchy's educational system and his book is to be assessed from this perspective. By means of his book he wanted to promote this reputable educational institution's learning programme, which he had co-created, and at the same time emphasize the importance of economic skills as practical knowledge of natural sciences, techniques and production for efficient management of farms and industrial mills, which he regarded as one of main factors of economic and social progress. Having established the "economic garden" and collections, Kravina improved the quality of education at Theresianum significantly. His book is not comparable to the works of classical political economy written in Europe in the second half of the 18th century (Smith, Turgot, etc.). However, we can state that by accentuating the importance of education, Kravina's book was in line with the Jesuit tradition of universal education and at the same time reflected the progressive spirit of Theresian reforms and the Age of Enlightenment in general.